

*A.K. КАЛИЕВА
M.O. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты*

ИРАНБЕК ОРАЗБАЕВТЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ПОЭЗИЯСЫ

Аннотация

Макалада акын, драматург, аудармашы Иран-Ғайыптың (И.Оразбаев) тәуелсіздік дәүіріндегі поэзиясы зерттелген. И.Оразбаевтың лирикасы бүгінгі күн құндылықтары тұрғысынан ғылыми зерделенеді. Талдау барысында Иранбек Оразбаев шығармашылығының көркемдік ерекшелігі, ақынның өзіндік стилі мен қолтаңбасы айқындалады.

Тірек сөздер: поэзия, лирика, тәуелсіздік, көркемдік, стиль.

Ключевые слова: поэзия, лирика, независимость, художественность, стиль.

Keywords: poetry, lyrics, independence, artistry, style.

Әдебиетсүйер қауымға Иран-Ғайып есімімен танылған ақынның әр жылдары «Жүрек жырлайды» (1974), «Жеті қазына» (1977), «Түннің көзі» (1979), «Сұлулықпен сырласу» (1980), «Өмір-Өлең» (1982), «Сұлулық сарасы» (1985), «Дүниежарық» (1987), «Батқан Кеменің Бейбактары» (1990), «Мұнар, Мұнар, Мұнарым...» (1992), «Иран бағы» (1995), «Сөз патшалығы» (1996), «Жыр әлемі» (1996), «Корқыттың көрі» (2001) атты қөлемді кітаптары жарық қөрген. «Глаза ночи» (1983), «Царь слова» (1984), «Наследник» (1988) атты орыс тіліне аударылған жыр жинақтары ақындық таланттың өзге елдерге де паш етті. 2006 жылы 1000 дана болып жарыққа шыққан он үш томдық шығармаларының жинағына ақынның таңдаулы туындылары енген. Бүгінгі таңға дейін Иран-Ғайыптың 50-те жыық кітабы басылып, поэзияны пір тұтқан көшілік қауымның қолына жеткен екен. Қоғам өмірінің түрлі қия-қалтарыстарына, терең тұнғибықтарына бойлайтын пәлсапалық ой өрнегі бедерлі өлеңдері республикалықтың «Қазақ әдебиеті», «Жас Алаш», «Егемен Қазақстан» газеттері мен «Жұлдыз», «Жалын» сыңды әдеби газет-журналдарында ұдайы жарық қөріп тұрады. Шығармалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылған.

1970-жылдардың басында поэзия әлеміне өзінің ерекше өлең өрнегін алған, сыршыл да ойшыл лирикасымен жырқұмар қауымды баурап алған Иран-Ғайып XXI ғасыр табалдырығын аттагалы бері поэзия, драматургия жанрларында жемісті енбек етіп келеді.

2006 жылы жарық қөрген он үш томдық таңдамалы шығармалар жинағының 11-томына ақынның соңғы жылдардағы туындылары еніпті. Кейінгі уақытта ақын қаламынан туған өлең-жырлардан мазмұн жағынан да, пішін тұрғысында да біршама тың өзгерістер барын анғарамыз. Соны метафораға, тың тенеулерге арқа сүйейтін Иран-Ғайып лирикасының стильдік-бейнелілік қыры өзіндік қалыбын сақтай отырып, жаңашыл ізденістермен толысқан. Аз сөзге көп мағына сыйдыруға талпыныс артқан. Қазақ қоғамына нарық заманымен ілесе келген тұрмыс тауқыметі, елдегі маңызды саяси-экономикалық һәм қоғамдық-мәдени жаңалықтар, олардың бұқара халық өміріне түсірер көленкесі Иран-Ғайып поэзиясында үнемі бедер тауып отырады.

Ақын өз айналасында болып жатқан өмір көріністеріне қашанда сын көзімен қарап, адами қарым-қатынастар мен әрекеттерді ар-ұждан таразысымен сарапқа салады. Қоғам мен әлеумет тіршілігіндегі құбылыстарға бейжай қарай алмайтындығын ол көніл қөрігінен өлең болып өріліп шыққан ақ-адал пайымдарымен дәлелдей түседі. Шынайы ақындық бірбеткей мінезімен, өзіне ғана тән оқшау өлең өрнегімен төл поэзиямызға үн қосқан тұлғалы ақынның соңғы жылдарданы өлең-жырлары әрқылы тақырыптарға арналған.

Сыршыл сезім-күй лирикасымен поэзия шынына дербес соқпақ іздеген Иран-Ғайып қоғамның жүрек соғысына да айрықша көніл бөледі. Бұл реттегі өлең тілі өткірлігімен, көркемдігімен әрі дәлдігімен ақынның азаматтық позициясын айқын бедерлейді. Накты бір жеке тұлғаға немесе жалпы билік тізгініне қол жеткізген экім-қараларға қаратса айтылған жырларында Иран-Ғайып бірде Махамбетше жалындана сөз кестелейді:

...Тұбі шикі шындықсың,
Тері – бір-ақ күндіксің;
Жен ұшынан жалғасып,
Сыбайласқан сұмдықсың.

Күл-талқандап ұнтайсың –
Құйрығыңмен қымтайсың;
Көрін қазган қазақтың –
Сұмырайсың, сұмпайсың! [1, 12]
(«Әкім емес Элексің»)

Толғағы жеткен шындықты бет-жуз демей айтып салуда ашуын ақылға жендерген сабырлылықтан гөрі жанартау жарылсы тәрізді қуатты ой тасқыны аңғарылады. Ақын журегі әділетсіздікке, көзбояушылықта төзбейді. Поэтикалық ой-толғамдар осылайша шапшаң айтты да, сарабдал сана сүзгісінен өтіп барып жария болса да, ең бастысы – олар туған елі үшін қүйінген ақынның азаматтық үнін жеткізеді.

Қазақ жұртының ғасырлар тоғысындағы хал-қүйіне, халық қалаулыларының нәтижесіз, берекесіз қам-қарекетіне қынжылатын Иран-Гайып көбіне Абайша толғап, көніл түпкіріндегі мұнды ойларға қозғау салады:

Мен де –
Бетті бастым,
Мен де –
Тұра қаштым:
Көбігімен жудым кір –
Көзден аққан жастьың... [1, 15]

«Мен де» деп аталатын өлеңінде ақын іштей ұлы ақын рухымен сырласады. Шығармашылық диалогқа құрылған бұл өлеңде Иран-Гайып дағдылы дәлдікке, сыр актаруға бара қоймаған. Тек ұлken рухани-психологиялық сілкіністен кейінгі тұнған ой-тұжырымның бетін қалқып алғандай абстракттылы эсер толқыны байқалады. Ақын басындағы сезім-халді, өзі ашып айтпаған сырлы ойды түсіну үшін Абайдың белгілі «Бойы бұлған» өлеңін қайта қарап, теренірек үңілу қажет деген мензеу бар. Абай заманы мен өз дәуірінің арасында өткел бермес ғасырлар асуы жатыр. Қазақ елі талай-талай дәуірлерден, тарихтың асулары мен белестерінен өтіп, тзуелсіздік танына да жетті. Бірақ ғасырлар желі қазақ елін қабағын торлаған қалың мұндан арылта алмағандай. XXI ғасырдың ақыны осылайша Абайша күнірене күрсінеді.

Осы ой ақынның «Әуезовке» атты өлеңінде жалғасын тапқандай болады:

...Қоғамың да –
Сол Қоғам,
Халқың да –
Сол – зарлаган:
Кой терісін жамылған
Касқыр сынды көр надан!

Құт-байлығы қолда жат,
Казағың да –
Сол Қазак:
Абайың да –
Сол Абай,
Ойламсызға –
Ол – мазақ... [1, 71].

Тағы да Абайша күнірене жырлау аңғарылады. «Уағдада тұрмайтын», халқына қадірсіз, тәубесіз, үедешіл әкім-қаралардан жәбір-жапа шеккен ел-жұртына ақын кейде осылай ызалы ашу, өкпе-реніш білдіреді. Абайдайын данышпанының ақылын жерге таптап, қара тобырша көркеуделік танытатын көпшілікке наразылық айқын. «Қоғам», «зарлаған халық», «казак» - өлеңдегі бір қауымды білдіре отырып, оның әрқиыл сапасына назар аудартады. Ұланғайыр жерінде өз несібесі өзіне бүйірмаған казағына келгенде ақынның оған деген аяушылық, реніш, өкпе-нала сезімдері араласып кеткендей. Өлеңде тәбесін көрсеткен басты түйткіл – қоғамдық ойдың, ұлттық сана-сезімнің ілгерілемей, іркіліп, бір орында тұрып қалуы туралы пәлсапалық ой.

Қоғам және әлеумет, билік пен саясат төңірегінде ой тиегін ағытқанда ақынды таң қалдыратыны бұқара халық пен билік басындағы шағын топтың қоса құйылып, біте қайнасып жатпайтындығы. Билік сатысында биікке ұмтылған әкім-қаралардың көшпілік мұн-мұқтажына керендейгіне, «Арғымаққа міндім деп артқы топтан адасқан» пандығына ақын кейде тіпті ашына тіл қатады:

Өңкей жебір –
Әкім,
Ыңғай кебір –
Ақын:
Дергі асқынған туған Ел –
Тәспілімге жақын [1, 11].

Көркемдік әсірелеудің нәтижесінде туған ел жайлыш ақын ой-толғамдарының «зар-заман» поэзиясына хас түнілушілік сарынға да бой алдыратын тұстары бар. Ақын жан дүниесімен сезініп барып, өз пайымын жырға қосады. Дегенмен бұл сарын ақын поэзиясында басымдық танытады деген түсінік қалыптаспауы тиіс. Ақын қазақ еліне сағындырып жеткен азаттың танының зілмауыр ауыртпашилығына мойынсына да біледі. Және онысы орынды. «Тәуелсіздік деген бейне бір «Жерұйықтағы» ғажайып тіршілік» деген қарапайым халық арасындағы балаң пікір-пайымның бұрыстығына да өз кезегінде сын айтады. «Азаттықты жырламасаң – келер ме ед...» өлеңінде ақын:

Сормаңдаймыз –
Көннегін откен конікпе,
Таң қалмаймыз –
Тенесең де Өлікке!
...Жырламасақ –
Аш жалаңаш Бостандық,
Сүм-нарықтың
Сүмдігіна жерік пе?! [1, 96], -

деп тегеуінді пікір білдіреді. Фасырлар бойы сарыла күткен «ұлттық тәуелсіздік» пен «егемендіктің» қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман орната қоймасын қалың ел уақыт өте келе түйсініп келе жатқандай.

Қалай десек те, ақын поэзиясындағы шоқтығы биік туындылар оның көніл-күй лирикасы қатарынан табылатыны даусыз.

...Өле-өлгенише –
Хас сұлулық Тағында,
Көнергение –
Әз Күлттарлық Бабында –
Әйелдердің
Тылсым – Құпия – Жұмбагы –
Тәнінде емес,
Теренінде –
Жанында!.. [1, 21], -

деп тамсана сөз кестелейді Иран-Ғайып. Эйел жан дүниесінің қия-қалтарыстары мен ғашықтық сынды ғаламат сезім сырын ұфып, құпиясын шешуге ынтызар ақын осы бір тақырыпты өмір бойы жыраумен келеді.

Махаббатты сезім атаулының патшайымына балаған ақынның осы тақырыптағы лирикалық өлендері бір-біріне ұқсамайды; Иран-Ғайыптың әр туындысы бір-бірін қайталамайтын сезім атаулының нәзік бейнелерін сомдағандай әсер қалдырады.

Жан алауын жақты Үміт:
Жүргімді ұсынды –
Итке таста лақтырып?!

Қамалдайын қирадым –
Дүниедегі ең осал:
Көңілімді сыйладым –
Көзің жұм да,
Көме сал! [1, 37], -
(«Қалауы Бақ-құсымның»)

деп келетін өлең шумақтарында ғашықтықтан қамыққан жанның нәзік мұн мен реніш, құлай сүю сыңды аралас көніл әуендері қыыннан қызыса жарастық тауып, аса бір құрделі әрі шынайы сезім күйін шертеді. Сүйегінен лайықты жауап ала алмаған, сөйтіп тауы шағылған лирикалық қаһарманның бейнесі айқын көрініс тапқан. Абайдың әйгілі өлеңіндегі «Жарқ етпес кара көңілім не қылса да» дейтін ситуация, одан әріrek шолсақ, шығыстық мақамға да келіңкіреттіні рас. Поэзияда жиі ұшырасатын дауасыз көніл ахуалы болғанмен де, ғашықтық сезімінің алдында бас иген лирикалық қаһарманның асқақтығы, ешкімді қайталамайтын романтикалық кейіп өлең еткізері рас.

Көніл – Күйсің Сен,
Өнерімдегі Өлшемім:
Тұр-түсің емес,
Түйсінсен –
Тағдырыңды сүйдім Мен Сенің!

Жүргегімдегі Алансың,
Күніренеді кемхәл Кәрі – Жыр:
Тендессіз –
Тылсым Фаламсың,
Боянда,
Боян – бәрібір... [1, 47].
(«Өмірімде»)

Өлең тілін құбылта әрлейтін лирик ақынның сұлулықты, сезімнің қылыш күйлерін бейнелеуге келгендері шеберлігі даусыз. Усті-устіне берілген метафоралар («Көніл – Күйсің», «Жүргегімдегі Алансың», «Тендессіз – Тылсым Фаламсың») ақынның айтар ойын терсендете түсsetтіні анық. Салқын оймен рифмаға жегілген құрғақ ой емес, әр түйдегінен бас көтерген шынайы сезім құбылыстарын аңғарасыз. Және олар бір сәттік ет пен тери арасын кезген жалған сезім емес, лирикалық қаһарман пайымында өмірлік өлшемдерге лайық пәлсалапалық сипаты бар салмаққа ие.

Ақынның кейінгі жылдары жазылған кез келген туындысын алып қарасаңыз да бүтінгі өмірдің шынайы бет-бейнесін көресіз. Өзінің сыршыл сезім мен шыншыл пайымға құрылған лирикасымен Иран-Гайып қазіргі қоғамның беталысы, жаңа өмірдің бет-келбеті жайлы өзіндік пікір-байладарын ашық білдіріп келеді. Ең бастысы, ақын ұлт тағдыры үшін жүрек алаңы мен көніл көкжигін боямасыз қалыпта ашық-жарқын үнмен жеткізе біледі.

ӘДЕБІЕТ

- 1 Иран-Гайып. Он үш томдық таңдамасы. Қаратентек. Т.11. – Алматы, 2006. – 445 бет.
- 2 Иран-Гайып. Он үш томдық таңдамасы. Қорқыттың көрі. Т.6. – Алматы, 2006. – 437 бет.
- 3 Иран-Гайып. Он үш томдық таңдамасы. Қанына тартқан қындылар. Т.7. – Алматы, 2006. – 429 бет.

А.К.Калиева. Произведения И.Оразбаева периода Независимости **Резюме**

В статье рассмотрено творчество известного мастера слова Иран-Гайпа. Во внимание взяты произведения периода Независимости. Лирика И.Оразбаева проанализирована с точки зрения научной парадигмы периода независимости. В ходе исследования выявлено художественное своеобразие поэзии Иранбека Оразбаева.

The work of the famous master of word Iran-Gayip period of Independence **Summary**

The article considers the work of the famous master of word Iran-Gayip (I.Orazbaev). Taken into account the works of the period of Independence. Lyrics of I.Orazbaev analyzed in terms of the scientific paradigm of independence period. During the research revealed the artistic originality of poetry of Iranbek Orazbaev.

А.К.Калиева
М.О.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институтының
ғалым хатшысы, филол.ғ.к.